

TEXT: Per-Erik Nilsson, docent i religionssociologi, Centrum för mångvetenskaplig forskning om religion och samhälle, Uppsala universitet och forskare vid Totalförsvarets forskningsinstitut.

DEL4

Sverige: världs bäst på sekularism, religionsfrihet och religiös mångfald?

Att Sverige är ett sekulärt land tas ofta för givet – men vad betyder det egentligen? Att religionen är på väg att försvinna? Eller att vi saknar religiösa lagar? Per-Erik Nilsson diskuterar hur detta påstående rimmar med verkligheten och hur det förhåller sig till frågor om religionsfrihet och religiös mångfald.

I podden "Fråga Agnes" den 16 februari 2016 kommenterade den rikskända forskaren Agnes Wold att olika dieter har blivit något som engagerar svenskarna i allt högre grad: "Vi är ju ett så kallat sekulärt land, så att folk blir ju inte så arga om man säger att man inte tror på gud, men om man säger att man inte tror på sån här laktosintolerans hos folk som är svenskar i tre generationer tillbaka då blir folk jättearga." [1] Wold spekulerar och kommer fram till att dieter som LCHF och diagnoser som laktos- eller glutenintolerans har "väl ersatt religionen." Wolds uttalande kan ses som ett exempel på idén att traditionell religion i den moderna världen är på väg att försvinna. Andra värden som exempelvis pengar, hälsa, idrott och politik har tagit över och är vad som idag skapar såväl gemenskap som splittring mellan människor. Den moderna människan söker andra källor än religion för att finna en överordnad mening i sina liv och för att ge sig själva en identitet.

Enligt den klassiska sekulariseringsteorin som tog form under 1900-talet förklarades utvecklingen på följande sätt: I takt med moderniseringens framväxt hade samhället differentierats och religionens tidigare allomfattande roll hade blivit en samhällsfär bland andra, som kultur, politik och ekonomi. Differentiering innebar en nedgång i religiositet och religiöst deltagande, vilket slutligen ledde till en privatisering av religion och för de som klängde sig kvar vid denna förmoderna mystik fanns inte längre en plats i den moderna offentligheten.

Teorin ifrågasätts

Mot slutet av 1900-talet blev teorin ifrågasatt inom forskningsvärlden. [2] Forskare som tidigare förespråkade teorin kunde inte längre hålla fast vid en teori som inte stämde överens med social verklighet. På en global nivå fanns det inga belägg för att kapitalism, modernitet, vetenskap, rationaliseringen av samhället och ökat välbefinnande ledde till religionens försvinnande. Tvärtom tolkades många händelser runt om vår glob som tecken på religionens återkomst, iranska revolutionen 1979, befrielsesteologin i Sydamerika, evangeliska rörelsernas framväxt i till exempel Sydkorea och USA, hindutvarörelsen i Indien, nyreligiösa rörelser och inte minst elfte september, är några exempel som antogs visa att religionen inte spelat ut sin roll i en alltmer globaliserande värld. Storskalig migration och demografiska förändringar har också bidragit till att förändra världens religiösa karta och göra tidigare relativt homogent religiösa länder till pluralistiska sådana. Om religionen hade återkommit på den globala politiska arenan ansågs dock Europa – och särskilt Sverige – fortfarande vara en kontinent där sekulariseringsteorin trots allt hade bäring.

I Sverige är det vanligt att alltifrån akademiker, politiker, journalister till medborgare säger att "Sverige är världens mest sekulariserade land" eller att "svenskar är världens mest sekulära folk." Sverige är inte bara sekulariserat och sekulärt, även i det antagna sekulära Europa anser många att Sverige är exceptionellt.

Hur sekulärt är Sverige egentligen?

Som många forskare innan mig har påpekat har den svenska självbilden när det gäller religion en brokig historia. Ett viktigt skeende är de passionerade debatterna mellan svenska intellektuella och teologer under mitten av 1900-talet där vetenskapen länge har setts som en segrare.[3] En mer samtida referens är World Value Survey:s enkäter och statsvetarna Ronald Inglehart och Christian Welzels klassificering av kulturella värderingar.[4] Här sticker Sverige ut som ett land präglad av individualism, rationalitet och – sekulära värderingar. Traditionella och religiösa förhållningssätt finns förvisso, men i mycket mindre grad än i andra länder.

Men, även med utgångspunkten i att svenskar skulle ha en exceptionellt sekulär-rationell värdegrund är det inte självklart att detta betyder att staten Sverige skulle vara särskilt sekulariserad.[5] Ofta sker en sammanblandning av begrepp och analytiska nivåer, mellan det sekulära och sekularisering och det individuella och det institutionella.

På institutionell nivå

På institutionell nivå finns det särskilt några punkter som sticker ut och jag kommer här att göra en liten jämförelse. Efter att ha tillbringat merparten av min akademiska karriär med att studera sekularism och nationell identitet i Frankrike och diskuterat dessa frågor med franska kollegor har vi ofta hamnat i långa diskussioner om nationella självbilder. När jag säger att Sverige skulle vara världens mest sekulariserade land möts det med viss skepsis. I Sverige skildes staten och kyrkan åt för bara två decennier sedan, medan det i Frankrike handlar om två decennier och ett sekel. Att religionsfrihet infördes först 1951 i Sverige är ytterligare något som får fransmännen att lyfta på ögonbrynen. Ännu mer förbryllade blir de när vi berättar att det i Sverige finns en myndighet som delar ut stöd till trossamfund och för att lägga lite grädde på moset är det inte helt lätt för franska kollegor att förstå vad Teologiska fakulteter egentligen har att göra på statliga och sekulära universitet.

En hårdragen klassificering av Sverige som sekulariserat och sekulärt, rimmar inte så väl med de komplexa relationer som den svenska staten har haft och har till religiösa samfund. Vi kan konstatera att den svenska staten både erkänner och finansierar trossamfund och tillerkänner särskilda privilegier för vissa trossamfund (Svenska kyrkan). När det däremot kommer till politisk debatt kan vi dock se att religiösa argument inte är särskilt närvarande, även om religion diskuteras flitigt samt att det finns tendenser till en ökad identifikation med kristendom bland vissa av riksdagens partier. I vissa, mer breda samhällsfrågor kan vi också notera att religiösa röster ges plats i det offentliga. Till exempel hade regeringens coronakommission en präst med bland ledamöterna och flera riksdagspartier har religiösa intresseorganisationer.

På individnivå

På individnivå blir självbilden om Sverige som särskilt sekulärt än mer komplicerad. Medan statistik över exempelvis antalet dop pekar på en tydlig nedgång är antalet som går i kyrkan

på en söndag idag, cirka fem procent, vilket inte är markant mindre än i början av 1900-talet.[6] Även om medlemsantalet i Sveriges största samfund, Svenska kyrkan, har minskat till att idag innefatta dryga 60 procent av landets medborgare mot knappa 75 procent i mitten av 00-talet, är antalet relativt högt i en europeisk jämförelse. Till detta bör också läggas de cirka tio procent av medborgarna som tillhör andra trossamfund. Runt 70 procent av Sveriges befolkning tillhör alltså ett trossamfund vilket inte heller rimmar med föreställningen om världens mest sekulära land.[7]. Statistiken kan förklaras med att Sverige utmärker sig i att många medborgare tillhör men inte tror.[8] Dock är inte heller frågan om tro oproblematiserad. Vid en europeisk enkätundersökning 2005 svarade förvisso endast 23 procent av svenskarna ja på frågan om det finns en gud. I jämförelse med 1947 då hela 83 procent av svenskarna svarade ja, förefaller det som att svenskarnas grad av tro har minskat radikalt. Men, i enkäten 2005 svarade 53 procent av svenskarna att det finns någon form av ande eller livskraft alternativt att gud finns inom varje människa. Det finns också flera andra undersökningar som stör bilden av den sekulära svensken och tvärtom självbilden visar att Sverige sticker ut beträffande hög grad av tro gentemot dess europeiska grannar: "Idag är svenskarna alltså ledande i Europa när det gäller en vag och icke-dogmatisk tro." [9]

Reda ut begreppen

Att Sverige skulle vara världens mest sekulariserade land och bebos av världens mest sekulära folk är svårt att vidhålla utan att tydligt specificera vad som menas med dessa begrepp. Till detta bör vi också lägga ytterligare en utmaning som gäller gränsdragningar mot andra samhällssfärer, som till exempel kultur och politik. Om religion inte har en legitim plats i en sekulär stat (enligt en stark tolkning av sekularism), hur dras gränsen för det religiösa och det politiska? Hur kan religiösa praktiker, symboler och byggnader regleras i lag utan att staten ger sig in i närmast teologiska tolkningar om vad en specifik religiös symbol betyder i en given religiös tradition? Vad är egentligen skillnaden mellan kulturella och religiösa uttryck?

Utöver klassificerings- och gränsdragningens problematik vill jag kort också diskutera identifieringens problematik: Vad menas egentligen med begreppen när de används i relation till Sverige? Hur relaterar dessa föreställningar till frågor som rör nationella självbilder? Hur relaterar de till normerande antaganden om vad religion och politik antas vara? Och, har detta förändrats över tid och i så fall, hur kan eventuella förändringar förstås i relation till vår samtid?

Jag försöker besvara dessa frågor i ett pågående projekt där jag har avgränsat mig till att studera det politiska samtalet och mer specifikt motioner, interpellationer och debatter i riksdagen. Jag har via riksdagens arkiv samlat material som sträcker sig från 1860-talet till idag. Jag vill betona att den här högst sammanfattande resumén inte handlar om hur religion har debatterats varför detta inte ska ses som en historieskrivning av just detta. Snarare är det ett försök till att klargöra hur begreppen sekularisering och sekulär tillskrivs olika meningar i olika politiska kontexter samt att problematisera den så vanliga föreställningen att Sverige är världens mest sekulariserade land.

En första slående observation är att det finns relativt få referenser till begreppen. Den första gången begreppen omnämns är 1867 i riksdagens första kammare och då i debatter om kyrkans och prästerskapets inflytande över folkskolan. Detta ämne visar sig vara det dominerande i relation till frågor om sekularisering och dyker upp än idag. Andra återkommande teman är religionsfrihet i bemärkelsen att tillhöra eller inte tillhöra religiösa samfund, kyrkomötets utformande, kvinnligt prästerskap, staten och kyrkans separation,

ändringar av domareden och frågor om normer och moral. Gemensamt för dessa teman är att de befinner sig inom ramen för relation mellan stat och kyrka och en inomsvensk och kristen kontext. Här används sekularisering i linje med sekulariseringsteorins tre grundpelare – differentiering, individualisering och privatisering – och sekulär som, å ena sidan en samhällssfär som genomgått denna process, å den andra en medborgare som inte är en representant för kyrkan eller rent utav icke-religiös. De flesta som använder begreppen i denna mening gör det på ett negativt eller neutralt sätt. Antingen befaras hur en fortskriden sekularisering av Sverige kommer att leda till kristendomens utarmning och ett moraliskt moras, eller som ett konstaterande om en samhällsutveckling som varken värderas positivt eller negativt.

Begreppens användning förändras i takt med samhället

Under 1990-talet sker en förändring för kontexten inom vilken begreppen används. I relation till den internationella arenan uppmärksammas föreställningen om religionens återkomst och på den nationella arenan Sveriges nya religiösa landskap och då särskilt kopplat till invandring från muslimska länder. Ämnen som integration, religiösa symboler, religiös slakt, religiösa friskolor, hederskultur, nationell säkerhet, mötet mellan olika kulturella normsystem och religionsfrihetens gränser blir alltmer framträdande. En utmärkande trend är att sekularisering och sekulär börjar kopplas samman till både svensk nationell och civilisationell västlig identitet. Begreppen betecknar alltså i tilltagande grad en historiskt förankrad och positiv identitet och värdegrund; inte dess historiska utarmning. Dessa frågor är vidare starkt kopplade till utmaningar och problem folkvalda ser i relationen mellan islam och Sverige, både i Sverige och globalt.

Kopplat till detta finns ytterligare en tendens att tala om religionsfrihet som en negativ rättighet, vilket syftar till den aspekt av religionsfriheten som betonar att ingen ska påtvingas religiösa påbud och krav. Den negativa delen ska förstås i relation till den positiva, alltså att var och en står fri att utöva sin religion utan att hindras eller diskrimineras för detta. I en skrivelse till regeringen om islamiska böneutrop, som tidigare har behandlats som en bullerfråga med hänvisning till miljöbalken, ställs frågan huruvida utropen inte bör vara en fråga för religionsfrihet.[10] Det står att läsa, eftersom "Sverige är ett sekulariserat land där religionen inte har en framträdande roll längre" bör religionsfrihet också innebära "frihet från religion och religiösa inslag i samhället." Böneutrop ses här som ett eventuellt hot mot religionsfrihetens negativa aspekt i det sekulära Sverige. Ett annat exempel när den negativa aspekten av religionsfrihet ses som den naturliga utgångspunkten på grund av Sveriges sekulära grund finner vi en motion som yrkar för totalförbud mot religiösa symboler (inklusive kläder) i skolan på alla elever under 18 år.[11] Det kanske tydligaste exemplet på att försöka institutionalisera det sekulära Sverige återfinns i en motion från 2019 där det yrkas för att det bör "införas i grundlagen att Sverige är ett sekulärt land." [12] I motionen argumenteras för att det är "oerhört viktigt att politik och religion hålls åtskilt i lagstiftningen" för "ett sekulärt land som Sverige" samt att förslag bör tas fram som tydliggör att "religionsfriheten även innefattar frihet från religion."

Resultaten pekar på en trend som innebär en politisering av svensk sekularisering och svensk sekulär identitet för att understryka religionsfrihetens negativa aspekt. Att vara sekulär blir en fråga om att tillhöra en idé om en homogen nationell svensk och västlig identitet. Denna utveckling ligger i linje med Frankrike som i forskningslitteraturen kommit att bli idealtypen för en hårdför sekularism (*laïcité*). [13] Att vara sekulär eller inte var tidigare en vattendelare mellan den republikanska vänstern och den katolska högern. I takt med att den politiska

mittfåran började se islam som ett problem under 1980 och 1990-talet skedde dock förändringar i den franska nationella och sekulära självbilden. Under ett decennium låg ordet på allas läppar, från höger till vänster. Trots många motstridiga tolkningar av vad det egentligen innebar att vara sekulär har sekularism, utöver att vara en modell för hur ett sekulärt men mångreligiöst samhälle ska styras, kommit att bli något av ett fjärde tillägg till det republikanska credot (frihet, jämlikhet och broderskap) och bitvis en synonym för fransk nationell identitet i debatter om islam, integration, terrorism och säkerhet. Att jämföra den svenska debatten med den franska är dock att hårdra tendenser som går att observera i Sverige. I skrivande stund är det svårt att dra några generella slutsatser om begreppens ideologiska sprängkraft på den svenska politiska arenan.

Sekulär i en föränderlig tid

Icke desto mindre förtjänar den svenska självbilden och dess förändringar och mutationer att tas på allvar. En risk gällande religionsfrihetens uttolkning i relation till en ytlig förståelse av sekularismens komplexitet är att religiösa minoriteters rättigheter att praktisera religion begränsas med hänvisning till religionsfriheten. Statsvetaren Christian Joppke har argumenterat för att den ökade synligheten av icke-kristna religiösa symboler fungerar som en "identitetsspegel som tvingar européer att se vilka de är och tänka över vilka typer av offentliga institutioner och samhällen de önskar ha." [14] På ett plan har Joppkes argument också bäring på Sverige. Landets religiösa karta har ritats om. Religiösa uttryck som för var främmande för tidigare generationer är idag en del av ett mångreligiöst Sverige. Frågor om vad som är att betrakta som traditionella, kulturella och politiska uttryck är legitima men också komplexa. Oavsett om Sverige kommer att gå den franska vägen och fortsätta kampen om epitetet världens mest sekulariserade och sekulära land är det av vikt att förhålla sig kritiskt till begreppens användning i svensk politisk debatt och likaså den ofta implicita självbilden av Sverige som ett exceptionellt sekulärt land. Ett sekulärt samhälle innebär inte att religiösa uttryck eller röster inte har en plats i det offentliga. En djupare förståelse för sekularismens olika potentialer och fallgropar som en styrandeprincip för mångreligiösa samhällen kan bidra till att kvalificera diskussioner om vilken typ av sekulärt samhälle och stat Sverige ska vara framöver. Likaså kan en medvetenhet kring sekulariseringens historia och den sekulära identiteten bidra till att mota anakroniska historieskrivningar av sekulariseringen i Sverige och exkluderande tolkningar av vad det innebär att vara sekulär i en föränderlig tid. Här kan Joppkes identitetsspegel vändas mot sig själv. Frågan handlar kanske mer om att i en föränderlig tid inte söka förstå vilka vi egentligen är, utan vilka vi vill vara.

1] "Fråga Agnes", *Sveriges Radio*, 16 februari 2016.

[2] Två moderna klassiker som kritiskt granskar teorin är: Tala Asad, *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, Stanford: Stanford University Press, 2003; José Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: The Chicago of University Press, 1994.

[3] Johan Lundborg, *När ateismen erövrade Sverige: Ingemar Hedenius och debatten kring tro och vetande*, Falun: Nya Doxa, 2002.

[4] Ronald Inglehart och C Welzel, *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Development Sequence*, New York: Cambridge University Press, 2005.

[5] I en jämförande nypublicerad studie som granskar tilltro till vetenskap i 24 länder, däribland Sverige, bekräftas bilden av att tilltron till vetenskap är exceptionellt hög i Sverige

och likaså så är tilltron till evolutionsläran. Mot denna bakgrund är det anmärkningsvärt att Sverige rankas relativt högt beträffande skepticism mot vaccin, klimatförändring och genmodifierade grödor. Se Bastian Rutjens et al., "Science Scepticism Across 24 Countries", *Social Psychology and Personality Science*, online first, 2021: 1-16.

[6] Erika Willander, *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiousity in Sociological Methodology*, avhandling vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

[7] Erika Willander, *Sveriges religiösa landskap – samhörighet, tillhörighet och mångfald under 2000-talet*, SST:s skriftserie nr 8, 2019.

[8] För en diskussion om att tillhöra men inte tro, se Isabella Kasselstrand, "Nonbelievers in the Church: A Study of Cultural Religion in Sweden", *Sociology of Religion* 3(76), 2015: 275-994.

[9] David Thurffjell, *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*, Stockholm: Norstedts, 2016, s. 25.

[10] Skriftlig fråga till statsråd 2017/18:1088 Böneutrop.

[11] Motion till Riksdagen 2020/21:451.

[12] Motion till Riksdagen 2019/20:3195.

[13] För en översikt se Per-Erik Nilsson, *French Populism and Discourses on Secularism*, London and New York: Bloomsbury, 2020.

[14] Christian Joppke, *Veil: Mirror of Identity*, Cambridge and Malden: Polity Press, 2009, s. 2.